

UMUMIY O‘RTA TA‘LIM MAKTAB O‘QUVCHILARINING
INTELLEKTUAL-IJODIY KOMPETENTLIGINI
RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK STRATEGIYALARI

Ergasheva Sitara Baxriddin qizi

Annotatsiya

Mazkur tezis umumiy o‘rta ta‘lim o‘quvchilarida intellektual-ijodiy kompetentlikni rivojlantirishning samarali pedagogik strategiyalarini asoslashga qaratilgan. Tadqiqotda kompetentlik yondashuvi, muammoli ta‘lim, loyihaviy faoliyat va metakognitiv qo‘llab-quvvatlash integratsiyasi tahlil qilinadi. Metodologik asos sifatida tizimli-faoliyatli yondashuv va didaktik dizayn tamoyillari qo‘llanadi. Ilmiy yangilik strategiyalarni fan mazmuni va o‘quv topshiriqlari darajasida operatsionallashtirish mezonlarini taklif etishdan iborat.

Аннотация

Данный тезис направлен на обоснование педагогических стратегий развития интеллектуально-творческой компетентности учащихся общеобразовательной школы. Рассматривается интеграция компетентностного подхода, проблемного обучения, проектной деятельности и метакогнитивной поддержки. Методологической основой выступают системно-деятельностный подход и принципы дидактического дизайна. Научная новизна состоит в предложении критериев операционализации стратегий на уровне содержания учебного предмета и структуры учебных заданий, обеспечивающих измеряемые образовательные результаты.

Abstract

This thesis substantiates pedagogical strategies for developing intellectual and creative competence in general secondary school students. It analyzes an integrated model combining the competence-based approach,

problem-based learning, project work, and metacognitive scaffolding. The methodology relies on the systems-activity approach and principles of instructional design. Scientific novelty is expressed in proposed operational criteria for embedding these strategies into subject content and task structure, enabling measurable learning outcomes and sustainable student self-regulation.

Kalit soʻzlar: intellektual-ijodiy kompetentlik; pedagogik strategiyalar; muammoli taʼlim; loyihaviy faoliyat; metakognitiv koʻnikmalar; ijodiy fikrlash; didaktik dizayn

Ключевые слова: интеллектуально-творческая компетентность; педагогические стратегии; проблемное обучение; проектная деятельность; метакогнитивные умения; творческое мышление; дидактический дизайн

Keywords : intellectual and creative competence; pedagogical strategies; problem-based learning; project-based learning; metacognition; creative thinking; instructional design

Asosiy matn. Umumiy oʻrta taʼlim sharoitida oʻquvchining intellektual-ijodiy kompetentligini rivojlantirish masalasi zamonaviy didaktikaning markaziy yoʻnalishlaridan biri boʻlib, u faqat bilimlar hajmini kengaytirish bilan emas, balki oʻquvchi fikrlashining moslashuvchanligi, muammoga yoʻnaltirilganligi, dalillash madaniyati va yangilik yaratishga tayyorligi bilan oʻlchanadi. 13.00.02 ixtisosligi doirasida mazkur kompetentlikni predmetni oʻqitish metodikasi bilan uzviy bogʻliq holda koʻrish zarur: intellektual-ijodiy sifatlar umumiy psixologik xususiyat sifatida emas, balki aynan oʻquv predmetlari mazmuni, til birliklari, matematik modellashtirish, tabiiy-ilmiy tajriba, tarixiy manbani tahlil qilish kabi fanlarga xos bilish amallari orqali shakllanadi. Shuning uchun pedagogik strategiyalar oʻquvchi bajaradigan amallarni va ularning natijasini boshqaradigan didaktik qarorlar tizimi sifatida talqin qilinadi; yaʼni strategiya oʻqitishning umumiy yoʻnalishini belgilab,

maqsad, mazmun, metod, vosita, baholash va refleksiya komponentlarini yagona mantiqda uyg'unlashtiradi.

Intellektual-ijodiy kompetentlik tarkiban bir necha o'zaro bog'liq komponentlardan iborat deb asoslash mumkin: kognitiv komponent fan mazmunini tushunish, tahlil va sintez qilish, umumlashtirish, mantiqiy xulosa chiqarish kabi intellektual amallarni qamrab oladi; kreativ komponent muammoga noodatiy yondashish, g'oya generatsiyasi, variantlar ishlab chiqish, yechimni takomillashtirishni ifodalaydi; metakognitiv komponent maqsad qo'yish, rejalashtirish, o'z faoliyatini kuzatish, xatoni aniqlash va tuzatish, refleksiya yuritishni ta'minlaydi; kommunikativ komponent esa fikrni asoslab bayon qilish, hamkorlikda qaror qabul qilish, ilmiy munozara madaniyatini shakllantiradi. Mazkur komponentlar faqat tarbiyaviy ta'sir bilan emas, balki o'quv topshiriqlari konstruktsiyasi va o'qituvchi tashkil etadigan bilish muhitining sifatiga bog'liq. Shu nuqtai nazardan, kompetentlik yondashuvi o'quv natijasini faqat "biladi" darajasida emas, "qila oladi" va "asoslay oladi" darajasida belgilashni talab etadi [1]. Demak, strategiyalar o'quvchini faol subyektga aylantiradigan didaktik mexanizmlar sifatida tanlanadi.

Tadqiqot masalasining metodologik asosi sifatida tizimli-faoliyatli yondashuvning afzalligi shundaki, u o'quvchini ma'lumot qabul qiluvchi emas, maqsadli faoliyatni bajaruvchi sifatida ko'radi; bunda har bir mavzu bo'yicha faoliyatning motivi, maqsadi, harakati, amali va natijasi aniqlanadi [2]. Bundan kelib chiqib, intellektual-ijodiy kompetentlikni rivojlantirish strategiyalarini fan mazmuni atrofida "vazifa tizimi" ko'rinishida qurish maqsadga muvofiq bo'ladi: o'quvchiga faqat mashqlar ketma-ketligi emas, bilish muammosi, izlanish yo'nalishi, baholash mezonlari va refleksiya savollari ham beriladi. Metodologik jihatdan muammoli ta'limning mohiyati shundaki, o'quvchi tayyor qoida yoki algoritmnini ko'chirib qo'llamaydi, balki bilishdagi ziddiyatni sezadi va uni hal etish uchun intellektual harakatlarni amalga oshiradi; bu

jarayonda o'qituvchi ko'makchi vazifasini bajarib, muammo doirasini va bilish resurslarini boshqaradi [3]. Shu bilan birga, faqat muammoli vaziyat yaratishning o'zi yetarli emas: o'quvchining yechimga borish yo'lini metakognitiv qo'llab-quvvatlash, ya'ni rejalashtirish, dalillash va tekshirish qadamlarini ongli tashkil etish talab qilinadi [6]. Aks holda muammo murakkabligi motivatsiyani pasaytirishi, yechim esa tasodifiy bo'lib qolishi mumkin.

Mazkur tezis doirasida intellektual-ijodiy kompetentlikni rivojlantirishning to'rtta asosiy pedagogik strategiyasi ajratiladi va ularni yagona integrativ model sifatida talqin qilish taklif etiladi. Birinchi strategiya muammoli vaziyatga asoslangan o'qitish bo'lib, bunda mavzu "savol" va "ziddiyat"dan boshlanadi; o'quvchi uchun bilish maqsadi mazmunni yodlash emas, muammoni hal qilish natijasida yangi tushunchani kashf etishdir. Bu strategiya o'quv topshiriqlarining konstruksiyasini o'zgartiradi: bir javobli yopiq savollar ulushi kamayib, ko'p variantli, dalil talab qiladigan, natijani tekshirishni taqozo etadigan topshiriqlar ulushi ortadi. Ikkinchi strategiya loyihaviy faoliyat orqali o'qitish bo'lib, u o'quvchining bilimini real yoki o'quv-amaliy vaziyatda qo'llashini ta'minlaydi; loyiha mavzusi fan mazmuni bilan integratsiyalashgan bo'lgandagina ijodiy natija yuzaga keladi [4]. Loyiha natijasi faqat mahsulot emas, balki maqsad qo'yish, resurs tanlash, axborotni tahlil qilish, yechimni sinovdan o'tkazish va taqdim etish kabi intellektual amallar tizimidir. Uchinchi strategiya metakognitiv qo'llab-quvvatlashga asoslangan ta'lim bo'lib, bunda o'quvchi o'z o'qishini boshqarish vositalarini o'zlashtiradi: reja tuzish, "men nimani bilaman, nimani bilmayman" tahlili, xato tahlili, dalillarni tekshirish protokoli, o'zaro baholash va o'zini baholash mezonlari shular jumlasidandir. To'rtinchi strategiya ijodiy fikrlashni rag'batlantiruvchi didaktik dizayn bo'lib, u topshiriqlarda erkinlik darajasi, cheklovlar turi, vaqt va resurslar rejimi, hamkorlik formatini ongli belgilash

orqali kreativ natijani boshqaradi; ya'ni ijod "tasodif" emas, didaktik sharoit natijasi sifatida yuzaga chiqariladi [5].

Strategiyalarni amaliyotga tatbiq etishda eng muhim masala ularni o'lchab bo'ladigan natijalar bilan bog'lashdir. Shuning uchun tezisda operatsionallashtirish mezonlari taklif etiladi: kognitiv natija uchun tahlil-sintez darajasi, konseptual aloqalarni qurish, dalillashning mantiqiyligi; kreativ natija uchun g'oyalar soni va xilma-xilligi, yechimning originalligi, takomillashtirish iteratsiyalari soni; metakognitiv natija uchun rejalashtirishning aniqligi, monitoringning muntazamligi, xato tahlilining sifat ko'rsatkichlari; kommunikativ natija uchun ilmiy nutq me'yorlari, hamkorlikdagi rollarni taqsimlash, fikrga javob qaytarish madaniyati. Bu mezonlar an'anaviy baholashni to'ldiradi va o'quvchi rivojlanishini dinamik ko'rsatkichlar asosida kuzatish imkonini beradi. Bunday yondashuv Bloom taksonomiyasining kognitiv darajalarini ijodiy va metakognitiv indikatorlar bilan boyitishga xizmat qiladi [5]. Baholashning asosiy vositalari sifatida rubrikalar, portfoliolar, kuzatuv protokollari, refleksiya kundaliklari va qisqa diagnostik topshiriqlar tizimi tavsiya etiladi; bunda rubrikalar o'quvchiga "qanday qilib yaxshiroq bajarish" yo'lini ko'rsatadigan ta'limiy baholash vazifasini ham bajaradi.

Fanlarni o'qitish metodikasi nuqtai nazaridan, strategiyalarni "universal" ko'rinishda emas, predmetning bilish amallari bilan uyg'un holda moslashtirish zarur. Masalan, til va adabiyot ta'limida intellektual-ijodiy kompetentlik matni talqin qilish, stilistik tahlil, muallif pozitsiyasini asoslash, alternativ yakun yaratish kabi topshiriqlar orqali rivojlantiriladi; matematika va informatika ta'limida esa modellashtirish, algoritmlashtirish, bir masalani bir necha usul bilan yechish, yechimni isbotlash va optimallashtirish ustuvor bo'ladi. Tabiiy fanlarda muammoli tajriba dizayni, faraz qo'yish, o'lchash xatolarini tahlil qilish, natijani vizuallashtirish va xulosa chiqarish kompetentlikning operatsion ko'rinishidir. Shuningdek, strategiyalarni amalga

oshirishda sinfning psixologik iqlimi, xatoga munosabat, o'quvchining tashabbusini qo'llab-quvvatlash kabi omillar hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi; chunki ijodiy fikrlash xavfsiz muhitda, ya'ni sinov va xatoni rivojlanish resursi sifatida qabul qiladigan didaktik madaniyatda tezroq shakllanadi [6]. O'qituvchi bu jarayonda bilim manbai rovidan ko'ra, kognitiv murabbiy va dizayner rolini bajaradi: u savollarni aniq qo'yadi, resurslarni taklif etadi, munozarani boshqaradi, lekin yechimni tayyor holda bermaydi.

Taklif etilayotgan integrativ modelning amaliy qiymati shundaki, u strategiyalarni alohida metodlar majmui sifatida emas, o'quv jarayonining mantiqiy sikli sifatida birlashtiradi: muammoli savol o'quv motivini uyg'otadi, loyihaviy faoliyat bilimni amaliy kontekstda sinaydi, metakognitiv qo'llab-quvvatlash o'quvchining o'zini boshqarishini kuchaytiradi, didaktik dizayn esa ijodiy natijani rejalashtirilgan ta'limiy vazifaga aylantiradi. Mazkur sikl doirasida o'quvchi bilimni o'zlashtirishdan tashqari, bilish faoliyatining usullarini ham egallaydi, bu esa kompetentlikning barqarorligini ta'minlaydi [1; 4]. Shuningdek, integratsiya o'qituvchiga darsning maqsad va baholash tizimini qayta ko'rib chiqish imkonini beradi: "mavzuni o'tdik" yondashuvi o'rniga "mavzu orqali qanday intellektual va ijodiy amalni shakllantirdik" yondashuvi ustuvor bo'ladi.

Xulosa. Umumiy o'rta ta'limda o'quvchilarning intellektual-ijodiy kompetentligini rivojlantirish, avvalo, predmet mazmunini faoliyatga aylantiradigan pedagogik strategiyalarni ongli tanlash va ularni baholash mezonlari bilan bog'lashni talab qiladi. Tezisdan muammoli ta'lim, loyihaviy faoliyat, metakognitiv qo'llab-quvvatlash va ijodiy fikrlashni rag'batlantiruvchi didaktik dizaynning integrativ modeli asoslandi hamda ularni fan mazmuni va o'quv topshiriqlari darajasida operatsionallashtirish mezonlari taklif etildi. Mazkur yondashuv o'quvchining bilish amallarini chuqurlashtiradi, ijodiy yechimlar ishlab chiqish madaniyatini

mustahkamlaydi, o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantiradi va natijada ta'lim sifatining barqaror oshishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Zimnyaya I. A. Klyuchevye kompetentsii kak rezul'tativno-tselevaya osnova kompetentnostnogo podkhoda v obrazovanii. Moskva, Issledovatel'skiy tsentr problem kachestva podgotovki spetsialistov, 2004. 40 s.
2. Leont'ev A. N. Deyatel'nost'. Soznanie. Lichnost'. Moskva, Politizdat, 1975. 304 s.
3. Makhmutov M. I. Problemnoe obuchenie: Osnovnye voprosy teorii. Moskva, Pedagogika, 1975. 368 s.
4. Polat E. S. Novye pedagogicheskie i informatsionnye tekhnologii v sisteme obrazovaniya. Moskva, Akademiya, 2013. 272 s.
5. Anderson L. W., Krathwohl D. R. A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom's taxonomy of educational objectives. New York, Longman, 2001. 352 p.
6. Flavell J. H. Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry. American Psychologist. Washington, American Psychological Association, 1979. Vol. 34, No. 10. P. 906–911.
7. Tolipov O'. Q., Usmonboyeva M. M. Pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot. Toshkent, Fan, 2013. 256 b.